

В концерті

Іван Нечуй-Левицький

Був концерт... не концерт, а генеральна репетиція Лисенкового концерту в київському театрі. Я люблю ці генеральні репетиції. Вони виходять кращі і вдатніші, ніж концерти. Кожний артист грає і співає не для других, а ніби сам для себе; співи ллються вольно, як вольна річка по луках, як вольний теплий вітер по степах.

В театрі поночі й порожньо. По ложах, по партері де-не-де мріють люди, ніби сховавшись по закутках. Але сцена освічена, аж сяє од світла. Хор співців в українських убраннях. Залита світлом сцена, декорації, артистки й хор в театрі ефектно сяють, неначе на чудовій картині часом виступає десь далеко в лісі або на воді ясно освічене місце на темному фоні і притягує до себе очі.

Я осторонь сиджу собі й думаю. Музика почалась. Я заплющую очі. Мотиви ворухать мої нерви. Гарно мені й приємно, неначе легкі хвилі коливають помаленьку човник, підкидають мене, гойдають в темному повітрі. Думки згасають і неначе притаїлись. Я не правую ними. Думи без моєї волі самохіть ворухаться. От перед моїми очима виступають якісь картини, ніби туманом повіті. Картина за картиною, постать за постаттю манячать, змінюються, десь зникають. Ніби з густої імлі виглядають якісь обличчя. От виглянуло чиєсь лице пишне, дівоче, задумане, з чорними очима, глянуло мені просто в очі і десь зникло в імлі, а за ним з'явилися інші, то молоді з осміхом на устах, то сивоусі, поважні.

За ними йдуть ніби перед очима цілі сцени, неясні, невиразні, плутаються, як павутина по квітках... Над ними якесь не наше небо. Навкруги то ліси зелені, то луки, то якісь дивні річки в фантастичному світі... Картина йде за картиною, як у дивному сні. Я милуюсь ними, задивляюсь на їх, неначе бачу їх в своїй уяві. А музика ллється, мов тиха вода, колише мої нерви, заспокоює, тішить, повіває ніби теплим вечірнім вітром, і наводить чарівні мрії.

Полилась класичная музика. Почалась Бетховенова "Sonata appassionata". Загриміли акорди, міцні, як сталь, дужі, глибокі, як море. Гук лився, переливався дужими хвилями. Мелодії сиплються, переплутуються в якомусь хаотичному безладді. Сумно, темно. Думка спадає ніби в якусь темряву. Бачу якийсь хаос, ніби до сотворіння світу. Бачу, ніби кругом мене хвилюють збурені стихії. Не то море, не то земля. Небо червонує. Хмари кров'ю облиті. Акорди клекочуть, і передо мною ніби клекоче море, освічене червоним світлом. На чорних скелях та горах стримлять якісь велетенські ліси, досягають верхами до чорних хмар. Акорди пішли в нелад, – і спинились, наче струни разом порвалися: і мені здається, що луснули й розсипалися гори, скелі зникли в морі.

А далі знов полились вже дивні мелодії, співучі, глибокі та ясні. Мелодії стали виразні, неначе пісні. Вони часом виринають з поетичного неладу, як сирени з хвилі. Клекіт втих, і неначе ясне сонце виглянуло з хмар. Блиснуло синє небо. Море втихло. Гори й ліси ніби засміялись. Полилась виразна мелодія, торжествена, велична. Щось

високе почулось в тих мелодіях. Здається мені, що я в якомусь храмі. Якась велика базиліка, якийсь готичний храм. Світ ллється через червоні та сині шибки, ледве мріють стіни. Орган грає торжествені гімни. Мелодії ллються попід склепінням, лунають десь високо, високо й летять у небо. Чую в тих мелодіях гаряче кохання людського серця, щастя, любові... А струни сумно гудуть, знов пішли в нелад. Я неначе бачу якихось замордованих людей, відчуваю горе їх серця. До мене виглядає бліде лице молодого Вертера. Рвонувся акорд і порвався. Порвалось серце молодого Вертера й затихло навіки.

І знов тихо вуркочуть багаті, густі й сумні мелодії, неначе передсмертні мрії Вертера, неначе нудьга й сум другого великого генія того важкого часу, Байрона. Почуваю серцем його сум, його тугу серед розпусти, нікчемності суспільного життя того темного часу.

Бувай здоров, краю, мій краю коханий!

Твій берег в імлі сизій зникає...

Чується мені пісня Байрона, що покинув свій рідний, але ворожий, розпусний край і пішов блукать по світі, шукать спочинку для свого розбитого серця. Наче намальовані, встають передо мною всі картини, всі місця, де Чайльд-Гарольд розважав себе в лютому горі: то встає передо мною розкішний Ліссабон, то Рим, Венеція, Албанія з своїми горами та скелями. Пишний Босфор майнув золотим пасмом з мечетями, мінаретами. А там встають Альпи. Над Альпами грім, блискавка. Гримлять гори, тріщать скелі, а над горами піднімається дух Манфреда, проклинаючого нікчемних людей свого часу. Одного щастя бажаю я: забути, забуть все на світі, забуть гидкий час, нікчемних людей! – ніби говорять мелодії великого поета-композитора, але не можу забути, бо люблю людей безталанних, задавлених... І знов музика ясна, як погожа вода в криниці, ллється виразною мелодією пісні, гарячої, промкнутої коханням. Співає безщасна душа, що хоче щастя, рветься з неволі на вольний світ божий...

Мелодії стали, ніби вмерли, і картини десь ніби закутались в туман: і сумні згадки про ті важкі часи ніби вмерли й зникли, неначе туман перед ясним сонцем.

Сцена освітилась. От виходить на сцену український хор. Народні костюми свіжі, нові, гарні. На дівчатах аж сяють квітки та стрічки. Вишивані сорочки, червоні черевички, намиста аж сяють. Повіяло рідним духом України. На сцені заворушилась сила молодих людей. Свіжими молодими голосами полилась Лисенкова кантата: "Б'ють пороги".

Загук оркестр прелюдію. Загуркотіли баси. Полився голос чудового баритона:

Б'ють пороги, місяць сходить,

Як і перше сходив.

Нема Січі, пропав і той,

Хто всім верховодив,

Нема Січі... очерети

У Дніпра питають:

Де ж то наші діти ділись,

Де вони гуляють?

Нема Січі! Одно слово генія, кинуте в мелодію, – і ніби чарами розгорнулась передо мною картина. Пустиня. Українські степи мріють без краю. Вечір. Червоне сонце сідає й заливає степи. Дніпро лиснить червоним сумним світом. Очерети дрімають. Верби стоять непорушно. Десь далеко понеслась моя думка понад лиманом. Вода лиснить в лимані. Тихо. Глухо. Січ лежить в руїнах, неначе давня Троя. Ніде ні живої душі; все замерло на Україні.

А чудовий баритон ллється, переливається; а в мотивах неначе чути, як гудуть дніпрові пороги, як реве Ненаситець серед мертвої степової тиші. Сумна, поважна, глибока й народна мелодія. Здається, ніби давній кобзар голосить на руїнах Січі, ніби пекучі сльози запорожця ллються разом з мотивом. Місяць сходить, неначе золоте, червоне коло. Темнішає. Степи й лиман криються фіолетовою імлою. Тихо й мертво. Тиха задума наполягла на мою душу.

А мелодія плине, як дніпрова вода. Починається тріо: "Чайка скиглить, літаючи, мов за дітьми плаче". І здається, чуєш серед тієї мертвої тиші різкий, пронизуватий крик дніпрові чайки...

"Де ви забарились? Верніться, дивіться!" – високо піднімає голос тенор. І перед моїми очима ніби по Дніпрі заворушилися козацькі чайки, зашугали птицями по воді, миготять, як стріли.

Ніч. Один тільки місяць ллє тихий світ. Оркестр гуркотить тихо на басах. Акорди ллються то вгору, то вниз. Здається, десь б'є хвиля, здорова, дужа. Це не дніпрова хвиля. Це Чорне море грає. Хвилі плещуться не то об скелю, не то об берег. Піднявся місяць вгору. Серед моря стоїть турецька галера, ніби скеля стримить в темряві. Високе сопрано в тріо впало, неначе блискавка, і освітило море, ніби вогнем.

Кругом галери козацькі човни. На човнах сидять рядками козаки з довгими вусами, загорілі, з дужими плечима. Я ніби бачу, як виступають їх лиця, ясно освічені білками, неначе на темних картинах Рембрандта. На галері рядки невольників-козаків, прикованих до ключин. Між ними турки стоять в пишних уборах, в золоті та сріблї. Все стоїть і не ворухиться. Я бачу ніби живу картину серед моря. Хвилі бігають, мигочуть.

– Слава не поляже,
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі;
Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти!

"Слава не поляже!" – заспівав дівочий хор, полився ніби з хмар граціозний гомін. Цілий хор дужими голосами підхопив – "Слава не поляже, а розкаже!" І картина ніби ожила перед моїми очима. Човни рушили до галери. Козаки заворушилися. От вони вже на галері. Блискають шаблі, миготять криві турецькі ятагани, ніби блискавка мигає по галері...

Впали турки. Розковані вже невольники. Галера заворушилась і поплила в лиман. "Слава не поляже!" – заспівали козаки, і лиман зрадів, заколивавсь. Загук Дніпро,

вітаючи своїх гостей на Україні. Впала темрява ночі. Запалало небо вогнем. Сонце одразу викотилось на небо. Виникли й ніби ожили береги. Заклекотали орли в степу. Зашугали чайки. А козаки пливуть і співають. Дніпрові хвилі грають. Вода гуде, пороги стогнуть.

"Наша дума, наша пісня не вмре, не загине!" – гукають козаки. Їх очі блищать. Торжествено пливе галера лиманом. От загув Дніпро. Виникли ніби з води береги, обставлені скелями; над водою верби тонуть в промінні пекучого сонця.

Широкий Дніпро грає, лиснить іскрами. А торжествена пісня ллється, переливається. Чути силу України в тих дужих мотивах, силу велику, незломну...

"Наша дума, наша пісня не вмре, не загине!" – ще раз співає хор. І перед моїми очима ніби сяє ще один славний день України, день майський, але гарячий; то був май України після сотні років лютої зими, після сотні років польського ярма. Ніби бачу той день над Корсуном.

Ліси зеленіють. Квітки цвітуть. Гаряче сонце сяє. Рось в долині лиснить, неначе потрушена золотим порохом. Поляки розбиті, втікають.

Замовк хор. Самі чоловічі голоси вдарили: "Гей, не дивуйте, добрії люди, що на Вкраїні повстало". Оркестр виразно вибиває такт на басах. Хор гримить, одбиває мелодію одрубчато; чую марш, торжествений, славний, дужий, як морська хвиля, і разом з тим радісний: щось славне вчинилось на Україні... От неначе перед моїми очима Богдан Хмельницький з золотою булавою вступає в Корсунь. На козаках сяють червоні жупани. Народ натовпом заливає вулиці, майдани, Скрізь натовп, скрізь невимовна радість. Радіє народ, співають козаки: встала сила України, ожила, воскресла.

Пісня скінчилась. Баритон заспівав соло жалібну пісню: "Ой чого ти почорніло, зеленее поле?" Ніби через сон чую слова: "Круг містечка Берестечка на чотири милі мене славні запорожці своїм трупом вкрили..." Смутна мелодія ще не дійшла до серця. Ще лунає радісний мотив, ще бачу перед собою ясний, гарячий день, але не над Корсунем, десь далі, серед поліських лісів, над зеленими, як оксамит, поліськими луками та лугами.

Бачу, військо козацьке, ніби чорна хмара, наступає. Над ним мають червоні корогви; поруч стоять татари. Біла ханська здорова корогва високо в'ється, мов білий лебідь лине в синьому небі. По другий бік польське військо в дорогій зброї. Сонце грає на золотих уборах, на дорогих кунтушах. Між ворогами зеленіє широка болотяна низина. З ранку до півдня стоїть військо й не ворухнеться. А сонце сяє, грає маревом над золотими шишаками, блищить на списах. Богдан в червоній горностаєвій мантиї, з золотою булавою, обсипаною алмазами, наче літає перед козаками на страшному баскому коні.

Загриміли гармати. Рушили поляки. Вдарили на їх козаки. Зрада в козацькому війську! "Почорніло ти од крові, козацької крові"... – долітає до мого вуха жалібна мелодія. І рушилась козацька сила. Татари зрадили. Хан держить Богдана в своєму наметі й не пускає в битву. Виговський поїхав в Чигирин, щоб привезти викуп за

Богдана...

Ніч, темна ніч. В зеленому ханському наметі сидить Богдан, похиливши голову. Роєм літають його думи. Чути гуркіт гармат. Козаки гинуть. Хан держить в неволі розум України. Подались козаки назад на Україну...

І знов виступає передо мною інша картина. Стара віковічна волинська діброва. Козаки сидять кругом багаття. Старі дуби чорніють, як скелі. Світ пронизує зелене гілля, миготить на потомлених, осмалених козацьких головах. Бачу втомлені очі; виразно виступають з темряви високі задумані чола, неначе в темряві на картинах Рембрандта. Коло дубів лиснять наконечники списів. За дубами виглядають силуети козаків, прив'язані коні, неначе тіні. Старий вусатий кобзар сидить коло вогню, грає на кобзі й співає: "Клюють очі козацькії, а трупу не хочуть..." Я неначе бачу його сумний вид проти вогню, його довгі сиві вуса, бачу сльози в очах. Пісня його, ніби на похороні України... І ту пісню ніби слухають віковічні дуби. Похилились од горя зелені віти, капають не росою, а слізьми, кров'ю. Мертво, тихо кругом. Сумують козаки. Сумує діброва... "Ти знов будеш зеленіти, а ми вже ніколи", – чую я, і сльози підступають до очей.

"Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! багато ти, батьку, у море носив козацької крові, ще й понесеш, друже!" – знов починає баритон Лисенкову багату мелодію; а я все ніби бачу того кобзаря, неначе давнього пророка, що пророкує майбутнє України, – кров, ріки крові за вольну волю: ще її жде славна батова, Максим Залізняк, Гонта... Які сумні, які страшні події! Нелегко вмерти Україні.

І все бачу я ту саму картину в діброві. Картина ніби стоїть перед моїми очима, мов намальована пензлем Рембрандта. Бачу іншу велику діброву десь коло Чигирини. Багаття жевріє. В лісі тихо. Запорожці ледве виступають з темряви. На їх загорілих чолах, на вусах, на червоних кармазинах бігають ярі іскряні червоні блики. То блиснуть здорові чорні очі і неначе згаснуть; то блисне чорний довгий вус; то вирнуть десь густі чорні брови і десь сховаються. Як червона блискавка, мигне промінь по червоному жупані і десь ніби впаде в траву. Листя на дубах жевріє, як жар. Дуби чорніють. Коло багаття грає на кобзі й співає вже не старий кобзар, а молодий Ярема Галайда: "Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!" – летиться його голос сміливий, голосний.

Потомлені запорожці та гайдамаки то сидять, то лежать, підвівши голови й спершись на руки, і слухають ту мелодію: "І цю ніч, Дніпре, нап'єшся шляхетської крові!" – співає Ярема, а його чорні очі блищать, сиплять іскрами. Чоло підняте вгору, лице дише сміливістю. Співає вже не наймит польський, не попихач жидівський. Співає чоловік, співає вольне серце, вольна душа, що затаїлась і сховалась од ворогів в густій темній діброві...

Коло дуба стоїть, обпершись, Максим Залізняк, високий, поставний, дужий, мов віковічний дуб. Лице повне, рум'яне, чоло високе, очі тихі, сині; русьві кучері хмелем в'ються на голові.

"Максим козак Залізняк, козак з Запорожжя; як виїхав на Україну, як повная рожа", – каже про його пісню. Як рожа, світиться його бліде лице, ясно освічене. Не

тобі лити людську кров! З такими очима та кучерями тільки співають пісні про кохання при ясному місяці в вишневому садочку. Та горе гірке: Україна задавлена ворогами. Не в тобі, Максиме, причина пролитої крові, а в твоїх ворогах... А там далі, по густій діброві, між товстими дубами скрізь миготить багаття. Палає вогонь. Коло вогню сидять нужденні гайдамаки, що повтікали од польської панщини, сидять наймити, сидить обідрана голота. Одежа на їх драна. Вони босі, трохи не голі, нужденні, заниділі. Червоний огонь бігає хвильками по їх розхристаних худих грудях, по сухих запалих щоках.

І я бачу неначе картину з Дантового пекла; неначе виглядають на мене з розпечених аж червоних могил та домовин бідні душі, замордовані, розпечені в пекельному вогні... Вся діброва чорна, сумна, страшна, мов Дантове пекло. Туга й сум наполог на мою душу.

Замовкла пісня. А картина не зникає перед моїми очима. Дотліває жар в багатті. Чорні дуби неначе вкриває туман. Все тоне в темряві. Полились нові граціозні мелодії. Почався мелодичний Лисенків дует: "І широку долину, і високу могилу, і вечірню годину... не забуду я". Яка гарна, делікатна мелодія! Як вона доходить до серця!

Страшна картина в лісі зчезла, неначе сон. Співають дві щасливі душі. Радість закоханого серця ллється в тих мелодіях. Передо мною ніби зелений гай. Ніч місячна. Місяць пливе серед неба. Під ним легкі, промкнуті наскрізь жовтим світом хмарки. Співає ніби Шевченків Ярема з Оксаною під гаєм... Тенор переплітається з сопраном, неначе дві срібні нитки, і вони дзвенять про щастя: розказують, що бачили колись широка долина, і висока могила, і червона калина любов чисту, молоду, чула вечірня година, чув місяць золоті слова молодого щастя... "Та що з того... Не побрались; розійшлися, мов не знали..." - ледве чую слова.

І мелодія задзвеніла елегією, смутком, але не важким, не тим, що вбиває душу, гнітить серце й накидає чорне покривало на очі. Чую ніби голос Яреми десь в лісі, коло панського палацу, чи під Лебедином, за стіною лебединського монастиря. Чую голос Оксани з вікна високого палацу, з неволі... Голоси затремтіли, от-от заплачуть. Жалібно, як голуб, загув тенор в граціозних переливах. І його голос тихо лунає десь під черешнями та яблунями і ллється під небо до ясного місяця. Чується розстання, але не навіки, не до смерті. Чуть надію в тих чудових мелодіях, як в співах пізнього соловейка надію будуючої весни. І знов колись прийде весна, зацвітуть садки й заспіває соловейко, закує зозуля...

Ліс, огонь, кобзар, козаки, ціла картина десь ніби чарами зникла. Чуть музику Моцарта. Грають його сонату. Як перли, полились веселі акорди. Неначе хтось сміється весело, голосно, од щирого щасливого серця. Полилась мелодія-пісня, витяжна, граціозна, м'яка, як шовкова нитка. Неначе з неба ллється та чаруюча мелодія й манить серце, лащить до душі, неначе літня хвиля лоскоче тепле тіло. І знов посипались дрібні веселі акорди, неначе забряжчало червоне намисто з золотими дукача-ми в гарної дівчини на шиї. Я чогось згадав Альпи, Зальцбург, де родився й зріс Моцарт.

Неначе чарами хтось вхопив і підняв завісу. І перед моїми очима став Зальцбург серед Альп. На зеленому гладенькому лузі неначе з землі висунулась тераса – скеля, довга, з рівними стрімкими кам'яними стінами навкруги. Понад скелями знов зеленіє луг, зеленіє розкішний садок. З одного боку на високому горбі стримить давній лицарський замок з баштою, де я давно колись стояв на самому вершечку й милувався Альпами.

День. Сонце, світ, радість. Я ніби стою на башті. Внизу під скелями бачу хрести церков та дзвіниць. Зальца шумить. А по другий бік замка зеленіє лука, аж очі бере в себе; а кругом неї гори стоять рядками й виглядають верхами одна з-за другої. Одні – високі, чорні, скелисті; другі – вкриті снігом; треті – ховають верхи десь у білих хмарах. Все залито сонцем, все дрижить в мареві. З глибоких долин чути гук пастушого ріжка. Трелі ллються, сплітаючись з мелодіями Моцарта. Скільки життя! Скільки веселості в тих мелодіях! Яка свіжість! Неначе свіжа трава альпійських гір. Мелодія ніби та прохолода, той свіжий вітер, що повіває з високих Альп в гарячий літній день.

І перед моїми очима майнули, мов мрія, картини Макарта, що викохав свій талант в цьому самому місті, картини колоритні, іскряні, свіжі, як мелодії Моцарта: синє небо, сизі скелі, вода, зелені садки, квітчасті килими в галереях між мраморними колонами. А на тому фоні майне чудовий дівочий торс, пишне лице з огнястими очима, білі, як мрамор, плечі...

От почулась арія Мефістофеля з "Фауста"...

Ніби уявки бачу сцену з "Фауста". Мефістофель з гострим лицем, з піднятими кінчиками губів, з демонським осміхом на устах. За ним молодий Фауст, Маргарита...

І знову бачу я не сцену театру, а сцену світову... Знов ті ж таки пишні Альпи встають передо мною, ті гори, де сховалась людська воля од людського деспотизму. Але світ згасає. Поночіє. Ніч. Гори мріють силуетами. Найвища гора піднімається вгору в небо. На горі стоїть Мефістофель в червоному сяєві. Очі горять, як жар. Зуби блищать. Осміх насмішкуватий, сардонічний. Убрання на йому чорне та червоне. На шапці перо, обсіпане алмазами, неначе зорями. Дух зрікання, критики показує Фаустові землю, людське життя, людей, з їх щастям, з їх горем. Гора вкрита людьми. Огні горять. Червоний світ ллється кругом жертвовників. Кланяються сатані. Регіт, страшний регіт з людської дурості, людської нікчемності ллється з насмішкуватих уст Мефістофеля: то регіт вагання, критики, негачії, регіт з людського деспотизму, звірючості. Регіт гримить, як грім над верхами Альп... І ніби чую я в тому реготі сміх з жовцю Берне. Чую, як сиплеться сміх Гейне, сиплеться дзвінками перлами, але падає на землю залізними кулями, б'є на смерть людську звірючість, деспотизм, здирливість, нікчемність.

Чую, як крізь сон, не дивлячись на сцену: молодий голос артистки заспівав коротенькі пісні Вебера, Шуберта й Шумана. Прислухаюсь до мелодії: лине пісня Шумана "Місячна ніч" – "Неначе стало небо всю землю цілувати". Понеслись ніби попід Альпами тихі, романтичні мелодії. Бачу місячну тиху літню ніч. Місяць пливе серед неба. Рейн ллється в високих берегах. Замки велично бовваніють на скелях. Далекі

Альпи блищать снігами. Ясно, тихо, тепло. Знов почуваю щастя й радість.

Здається, на Рейні співає Лорелея десь на скелі. Привиджується мені, ніби феї, побравшись за руки, легко пливуть в місячному сяйві понад водою, понад горами, кружалами ворухаються над баштами замків. Чи вони співають, чи кущі рож та білих лелій? Пісня делікатна ллється ніби з ясним промінням місяця, сама тиха, як промінь місяця. Постерігаю любов мирну, лицарську, поетичну. Чую ніби гармонічну високу лірику Гете й Гейне в тих мелодіях; бачу, ніби гетевський Герман сидить під дубом коло криниці й дивиться на сині очі Доротеї.

Он десь блиснув під горою світ: то печера освічена, там танцюють гноми. А місяць обсипає гори й долини. Вода лиснить в Рейні. А там високо, високо червоніє Брокен, червоніє Мефістофель. Ворухаються в червоному світлі люди. Пісня ллється з чийогось щасливого серця. Щасливий край, де виникла та мелодія, де хоч хтось не хтось зазнав щастя й волі! Тільки з щасливої, не на смерть пригніченої душі спромоглись виплинути такі тихі, радісні мелодії.

Італіанська артистка вийшла й заспівала італіанську арію з "Вільгельма Телля", а потім з "Лучії". Задзвеніла італіанська музика, музика гарячого серця, палкого кохання.

Полились мелодії, граціозні, веселі, розляглися трелі, наче регіт молодой дівчини. В моїх очах десь зникла місячна романтична ніч, згасли вогні на Альпах. От-от погаснуть фарби картини, вже ледве притаїлись десь в потайному закуточку фантазії, ледве держаться на кінчику якогось нерва... Трелі мелодії сиплються легкі, жвавi, як жарти. Неначе починається любов в чиемусь молодому серці. Неначе Данте вгледів свою Беатріче вперше. От вона зирнула на його великими карими очима, осміхнулась. Він не може забути її осміху: заграло його серце, ллється його любов в солодких віршах "Нового життя".

Граціозні нотки сопрана з "Лучії" ніби сміються; і я бачу, ніби Лаура сміється до Петрарки. Якесь живе молоденьке личко італіанки виглянуло до мене, наче з зеленого виноградного листя; очі закохані, веселі: в їх запалився вогонь вакханки. От вона кокетно сміється; білі зубки блищать, як перли. Вона грається, в'ється коло красуня, мов метелик кругом троянди, зачіпає її крильцями, заглядає, миготить на сонці та боїться впасти на квітку.

А дія йде *crescendo*, набирається палу. Мелодії розгоряються, ніби займаються вогнем. На моє лице неначе впав пучок проміння гарячого тропічного сонця. Інші картини встають передо мною, картини пишного гарячого краю, ярі, іскряні, неначе намальовані різкими іскряними фарбами.

Егейське море. Гарячий літній, душний день. Хвилі то сині-сині, як бірюза, то фіолетові. На морі ніби плавають грецькі острівці, неначе кошики з квітками та зеленим листям. Чуть сміх наяд на тих острівцях, десь в печері, коло струмочка. Хвилі теплі, лащатся до гарячих скель з білого мрамора. Співають ніби сирени в тих хвилях. От з синього моря виринають вони з синіми очима, виринають білі плечі. Сині краплі котяться по білому тілі. Голоси ллються, мов перли дзвенять. Чи сині хвилі шелестять,

чи співають класичної краси головки сирен? Щось величне й гарне встає перед очима: давній Олімп з богами, прозорий, закутаний в сизу імлу. Через туман мріє краса, пишнота, якісь класичні форми краси незмальованої.

Чую, як крізь сон, дує з "Дон Жуана" Моцарта. До сопрана пристає тенор, плавкий, м'який та палкий. Музика ніби пашить палом серця. Це музика палкого кохання, музика гарячого серця. Ще гарячіші картини мріють передо мною. Десь замиготіли високі пальми. Запахло миртами, цвітом померанців. Засинів широкий синій залив коло Неаполя. Сонце на заході обливає кривавим червоним світом Неаполь. Місто неначе зайнялось, горить без огню...

На синьому морі якийсь острівець, не то Іскія, не то Капрі. Гострі стрімкі скелі стримлять над водою. На горі якісь руїни, колони, вікна в стінах. Через вікна синіє ясне небо. Виноград в'ється по руїнах, по вікнах. Над берегом пишний садок. Пальми червоні, як кров, пронизані наскрізь червоним світом. Над морем тераси. Сходи полощуться в синій воді. Над терасою колони, обплутані виноградом. Коло тераси цвітуть померанці, мирти; як жар, червоніють здорові розкішні квітки кактусів. Душно. Садок пахне, розливає пахощі по воді. В тіні під колонами мріє якась чудова дівоча головка: чи Лаура, чи Беатріче? Молода італіанка сидить, жде й виглядає милого, й співає... Очі здорові й чорні, аж горять.

Лице біле, матове, уста розтулені; чорні локони розкішним хмелем в'ються по плечах. Пісня й поезія! Поезія в серці і в природі: в морі, в небі, в садках, в чорних очах. Здається, пишне небо, синє море мліють од тієї пісні.

Вона сподівається милого, не діждеться, поки впаде за фіолетові хвилі сонце. Сонце пірнуло. Запалало вогнем море. По морю лине човник, як селех. Чую, – тенорова мелодія долітає з човна, розлягається по червоному морю. Голос закоханого красуня з палкими очима неначе прилипає до сопрана, зливається в дуєті. Човник пристає до тераси. З човника виходить кучерявий хлопець. Пісня впала криком серця. Вона встала, впала йому на шию і вп'ялась, і прилипла до його устами...

Голоси переплітаються в дуєті. Молода дівчина мліє од щастя, умліває і без сили падає, мов мертва, на руки милого. Мелодія гасне, як свічка. Ніч вкрила й садки, й море, і щасливу пару...

Наприкінці концерту виступив Лисенків хор, і пішли українські народні пісні, і веселі, жваві, і витяжні, торжествені. Дужі голоси вдарили чумацьку пісню: "Гуляв чумак на риночку". Пісня торжествена. Оркестр загримів. І знов неначе чарами піднялась завіса. Знов бачу тебе, рідний краю!

Неначе чарами, розстеляється передо мною зелений степ. Хтось неначе розгортає пишний перський килим. Весна, ранок. Сонечко зійшло. Степ зеленіє. Трава припала росю. Червоні та жовті дикі тюльпани лиснять проти сонця, неначе помальований кришталь. Червоніють здорові плями з степового горошку; як картата плахта, синіють смуги матошнику; іскряно й яро червоніють цілі різи польового маку. Степ лиснить, цвіте, ніби живе й дише. Над степом шугають орли. В небі співають жайворонки. В траві дзвенять коники, ворущаються ховрашки, миготять вушками; гудуть бджоли на

квітах. Отари овець сунуться по степу, неначе білі та чорні хмари. Степ пахне, дише, дрижить під маревом сонця, як дрижить молоде людське тіло пульсом, текучою в жилах кров'ю. Які пишні рідні степи! Ген-ген далеко в степу сунеться довга валка чумаків, і їх пісня ллється понад степом.

А там далеко, край степу, мріє Чорне море; по йому бігають, неначе грають в хрещика, золоті скалки сонця десь далеко, далеко в сизій імлі; неначе реальний світ крадькома міниться на фантастичний, змінюється на легку мрію й тоне десь в сизій далечі. І бачу я, що не загинула давня Україна, не занепастилась її сила, збереглася, заховалася в степах, в садках, в народі, і ніколи не загине. А пісня ллється дужа, мелодична, торжествена, виявляє дужу силу України, розлягається по тих степах, де колись тирса шуміла, де кров ворога текла, червоніла; де ховалася вольна воля, гуляла, складалася в свої оригінальні форми на вольній волі. Розлита козацька кров за волю України полила степи; з неї вирости червоні степові тюльпани, – вироста й дужа пісня народна.

Полилися веселі хорові пісні народні: "Стелися, барвінку, низенько! Присунься, козаче, близенько". Дівочі хори неначе граються, жартують, дражнять хлопців чудовими голосами, рожевими устами. Бачу на сцені народні убрання, ярі, іскряні, аж сяють на дівчатах. Хлопці ніби зачіпають дівчат. Ллється сміх та регіт сільської вулиці. Голоси переплітаються, мов лози винограду, бігають хрещиком.

І знов передо мною картина рідної України. Дніпро сяє на сонці в зелених берегах. Гори зеленіють. Луги й луки цвітуть. Села ховаються в садках. Білий рясний цвіт гне додолу вишні та черешні. Неділя. Весняне сонце лле світ на садки. Десь над ставком в садку збираються хлопці та дівчата Музики грають. Дівчата танцюють. Миготять на сонці червоні та зелені запаски; мають на головах вінки з квіток, пучки стрічок. Бряжчать на шиї червоні намиста та дукачі. А музики гудуть. Золоте сонце ллється крізь білий цвіт вишень та черешень. Рожеві букети вкрили яблуні, що й листа не знати; в цвіту ворущаться, гудуть бджоли. Білий цвіт обсипається на дівочі стрічки, на квітки, на синій ряст та зелений барвінок. Парубки в сивих та чорних смушевих шапках б'ють тропака. Пахне молодим животтям весни, грає молоде життя нової України, не вбитої, повної сили. А он за садком під вишнями виглядає з білого цвіту щаслива пара: хлопець, як явір, чорнявий, гарний, як гвоздик; дівчина, як тополя, гарна, як повна рожка; як її чорні очі виразно блищать між білим, срібним вишневим цвітом!

"Стелися, барвінку, ще нижче: присунься, козаче, ще, ще ближче!" – неначе кажуть її чорні очі...

Ще чуть одну чудову, щиро народну Лисенкову мелодію: "Туман хвилями лягає по степу німому; гей вже сонечко сідає! час і нам додому". І я ніби бачу, як сонце сідає десь в селі на Україні. Торжествена мелодія переливається з дужих хлопчачих грудей, неначе ліс гнеться під вітром. Чуть втому в тих мелодіях. Ніби хлопці вертаються додому, співають ту пісню, а дівчата десь обзиваються за черешнями, примішують свої дзвінки голоси. "Здорові, козаченьки! Ой, чи ви нас не забули?" І їх голоси пронизують цвіт садків, долітають до хлопців, сплітаються з їх піснею. А десь далеко, далеко в

зеленому степу лунає дужий баритон вівчаря: "Ой не гаразд запорожці, не гаразд вчинили!" І лунає та дужа пісня з далекої давнини й досі понад степами, і буде лунать, не вмере, не загине...

Не загине, не загине... в'ється думка. Не загине Україна, не загине народ. Якась солодка радісна надія ворухиться в серці, оживає, вилітає на світ божий, літає над гарними степами, неначе вранішня зірка зоряє. Неначе бачу її, мов надію, всю убрану в свіжі квітки, в убрання з білих левкоїв, з гірляндю з рож та білих лелій через плече, в вінку з весняного цвіту на голові. От вона ніби лине на хмарі з вишневого цвіту, завітчана, убрана, топче синій ряст та зелений барвінок червоними черевиками. Стрічки мають в синьому небі. Сині, ясно-сині очі надять і манять до себе, неначе очі дніпрові русалки... От вона плине по синьому небі, мов добрий геній України. А навкруги ллються пахощі лелій, левкоїв, рожі та м'яти, – і надія заспокоює серце, душу, вливає в серце радість із степовим повітрям.

Кінець концерту. На сцену виступив Лисенків хор. Десятків сім голосів почали Лисенків "Вінок з веснянок". Це один з найкращих вінків, які до цього часу Лисенко приніс Україні.

Сопрано й альт починають народну веснянку: "Ой весна, весна, весняночка!" Мотив народний. Неначе чуєш голоси сільських дівчат десь в гаї, в вербах над ставком. На мене повіяло духом весни. Пішли далі варіації на всі голоси. Сопрана ніби защебетали дрібно, дрібно та весело. Здається, чуєш, як ластівки в садку несподівано защебетали в такт під музику. І вчувається мені, що шелестить весняна вода на порогах в Росі, а вряди-годи шелест переривається: низькою нотою булькотить вода серед річки по камінні на порогах. Хор кінчає витяжну мелодію, ніби гімн русалкам, гімн весні. От пішла мелодія *pianissimo*. Неначе вітрець подихом зашамутів вершечками очерету та осоки над теплою водою. І знов защебетали ніби пташки в садках, зашелестіла вода в струмочках.

Я забув, що сиджу в театрі; на мене дихнула весна своїм теплом десь в селі над водою, в зеленому лузі. Чудова оригінальність мелодій неначе мене причарувала. І я ніби тільки що вернувся з якогось далекого краю, де довго блукав на чужій стороні. І знов бачу тебе, мій рідний краю! Бачу тебе весною в усій весняній красі.

1886 року.

Примітки

Вперше опубліковано в журналі "Зоря", 1887, № 11, стор. 183 – 186; № 12, стор. 201 – 204.

У Росії нарис довго не друкували. 29 жовтня 1898 р. петербурзький цензурний комітет заборонив його друкувати, бо вбачав у творі українофільську тенденцію. Та через місяць нарис був дозволений до надрукування в I томі "Повістей і оповідань" письменника, що вийшов у Петербурзі 1899 р. Надрукований він був і 1909 р. в другому виданні "Повістей і оповідань". 1912 р. його передрукував львівський журнал "Неділя" (№№ 42 – 44) під заголовком "На концерті".

Дата твору - 1886 р.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: І. С. Нечуй-Левицький, Повісті й оповідання, т. І, вид. 2, К., 1909, стор. 186 - 202.

...сяє ще один день України, день майський... - Йдеться про день 16 (26) травня 1648 р., в який Богдан Хмельницький переміг польське військо під Корсунем. Перемога ця стала сигналом для загального повстання селян і козаків, яке розгорнулося в народно-визвольну війну українського народу.

...славна батова... - славна плеяда.

...де я... милувався Альпами. Автор був у Альпах влітку 1869 р.

Макарт Ганс (1840 - 1884) - австрійський художник, писав історичні картини.

Берне Карл-Людвіг (1786 - 1837) - німецький письменник-публіцист, автор "Паризьких листів" і "Менцеля-французоїда".

Брокен - найвища гора Гарцу в Німеччині (1142 м), де, за старовинними переказами, збираються на свято відьми у Вальпургієву ніч під 1-е травня.